

АНОТАЦІЯ

Ткаченко В. М. Феномен українського писанкарства кінця XIX – початку XXI століття (історіографічний і джерелознавчий зріз). – К.: Міленіум, 2020. – 430 с.

Історичні науки, спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Монографічне дослідження присвячене комплексному вивченню історіографії писанок кінця XIX – початку XXI ст. У науковий обіг уведено значний масив українських і зарубіжних джерел цього періоду, здійснено аналіз літератури, опубліковано архівні документи, що дало змогу цілісно дослідити писанкарство. Результати роботи показали, що історіографія представлена літературою різної наукової цінності та фактологічної наповненості. Установлено, що до сьогодні у вітчизняній та зарубіжній історичній науці відсутні історіографічні дослідження із цієї тематики.

У роботі з'ясовано ступінь наукової розробки проблеми. Процес накопичення знань про писанкарство поділяється на історіографічні періоди: перший (1876 р. –1910-і рр.), другий (1920–1980-і рр.) і третій (з початку 1990-х рр. й донині). Визначено такі групи публікацій (за напрямками): 1) загальні дослідження; 2) біоісторіографічні дослідження; 3) тематична історіографія (регіональна специфіка, символіко-орнаментальні вишукування тощо); 4) історіографія давньоруських писанок. Окремо розглядається зарубіжна історіографія.

Завдяки пошуковій роботі виявлено, систематизовано та класифіковано комплекс джерел за період від кінця XIX до початку XXI ст. Запропоновано класифікацію джерельної бази та охарактеризовано її інформаційні можливості.

У монографії розкрито комплекс методологічних принципів і наукових методів досліджуваної проблеми, який передбачав міждисциплінарний підхід до висвітлення теми, застосування як загальноісторичних методів і принципів, так і методів культурології та етнології. Запропоновано авторське визначення

понять «писанка», «писанкарство», уточнено зміст поняття «київські глазуровані керамічні писанки».

Дослідження обраної тематики виконано із залученням багатого архівного матеріалу. Використано рукописні та друковані документи архівів і фондів, які збиралися дослідниками народної культури в різних етнографічних та історико-культурних районах та регіонах України. Установлено, що це різноманітні документи, які належать музейним і науковим установам, особисті архіви дослідників, а також інформаційні документи: програми, відповіді на запитальники, анкети тощо. У фондах наявні й друковані джерела або ж виписки з них, ілюстративний матеріал, що значно збагачує джерелознавчу базу писанкарства досліджуваного періоду. Крім рукописів, в архівах зберігається епістолярна спадщина відомих дослідників писанки, листівки та ін. На основі джерел Архівних наукових фондів рукописів і фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, Наукового архіву Інституту археології НАН України, Центрального державного історичного архіву України, фондів матеріалів НІЕЗ «Переяслав», НМІ України, а також різнопланових публікацій автором висвітлено діяльність наукових установ, що займалися вивченням писанкарства в аналізованій період. Розкрито їх джерелознавчий потенціал.

Інформація про керамічні писанки часів Київської Русі періодично подавалася в різних виданнях кінця ХІХ – початку ХХІ ст. Великий внесок в дослідження київських глазурованих керамічних писанок (ХІ–ХІІІ ст.) зробили представники насамперед української та російської археологічної історичної науки. Розглянуті матеріали свідчать про те, що в ХІ–ХІІІ ст. на Русі було поширеним виготовлення керамічних писанок. Їх експортували завдяки торговельним зв'язкам у різні середньовічні міста Європи. Це підтверджують наукові публікації та науково-популярні видання. Аналіз історіографічно-джерелознавчих матеріалів допоміг установити, що науковці погоджуються з твердженням про повсюдне їх виготовлення, існування та використання впродовж ХІ–ХІІІ ст.

Установлено фактологічний рівень, повноту інформації і тематичну репрезентативність історіографічних джерел з регіональних мистецтвознавчих і

музеєзнавчих досліджень писанок. Зокрема, зазначено, що в історіографії писанок кінця XIX – початку XX ст. висвітлено аспекти, пов'язані з обрядами і звичаями щодо виготовлення писанки (коли це робили, хто цим займався, якими фарбами послуговувалися); окреслено традиції щодо використання писанок під час Великодніх святкувань, а також у післявеликодній період, зокрема, у сімейній та календарній обрядовості тощо.

У літературі досліджуваного відтинку часу найповніше розкрито техніко-технологічні особливості розпису та виготовлення великодніх розмальованих яєць. Серед великого різноманіття літератури переважають статті з відомостями про звичаї та орнаменталізації писанок.

Другий період (1920–1980-і рр.) в історії дослідження розвитку писанкарства вирізняється фактичною відсутністю належних публікацій з означеної проблематики, хоча інформація про писанки в календарних обрядах українців, а також інших слов'янських народів видавалася в монографіях.

Значний інтерес до теми писанкарства проявився після проголошення незалежності України, особливо в етнографічній літературі, а також у мистецтвознавчій, регіональній, освітній, що було пов'язано з поступовим відродженням писанки, появою низки самобутніх майстрів-писанкарів, зацікавленням нею не тільки науковців-дослідників, але й пересічних громадян. Досліджуючи писанкарство, учені неодноразово акцентували увагу на регіональних особливостях його розвитку, орнаменталізації, звичаєво-обрядових традиціях, технології виготовлення, фіксували центри писанкарського мистецтва тощо. Усі вони зазначали, що писанкарство українців відрізняється в регіональному аспекті орнаменталіцією, кольоровою гамою. З-поміж історико-етнографічних районів найкраще ця галузь декоративного мистецтва досліджена на Гуцульщині, Буковині, Волині та Слобожанщині. Відзначимо дослідження регіональної специфіки писанок А. Адругом, Д. Гоберманом, І. Гургулою, О. Кожолянком, О. Косач, П. Литвиною, К. Ластівкою, В. Мициком, Д. Пожоджуком, О. Соломченком, В. Шухевичем, В. Ястребовим та ін.

Зафіксовано широку географію зарубіжних видань. У різні періоди інформаційні повідомлення, статті, монографії, альбоми про українське писанкарство друкувалися в Канаді, США, Росії, Польщі, Німеччині та інших країнах. Відомості про поширення української писанки, мистецтво розпису маємо з Англії, Австралії, Аргентини, Франції, Італії. Важливою складовою таких історіографічних освітлень є наявність ілюстративних (зображувальних) матеріалів і збереження народних традицій писанкарства, орнаменталії писанки за межами України. Серед цих публікацій трапляються матеріали науковців з України. Варто зазначити, що за кордоном, на відміну від колишнього СРСР, розвідки про писанки виходили друком постійно.

У монографії зазначено, що, починаючи з кінця XIX й до початку XXI ст., вийшло чимало праць, у яких розглядалося питання писанкових орнаментальних мотивів, їхнє символіко-семантичне значення та класифікація. У багатьох розвідках писанкарство розкривається як вид декоративно-вжиткового мистецтва.

Установлено, що автори статей, монографій приділяли увагу проблемним аспектам мистецтвознавчого аналізу композиції, орнаментів, мотивів; подавали загальні відомості про народне мистецтво розпису писанок.

Для 1920–1980-х рр. характерне як забуття писанки та відсутність публікацій про це народне мистецтво, так і поступове введення інформації про нього як вид декоративно-вжиткового мистецтва, не пов'язаний з релігією. Зауважимо, що історіографія цього періоду прикметна тим, що інформація про писанки ввійшла в загальнодержавні видання з історії мистецтв.

Третій (з початку 1990-х рр. й донині) період можна охарактеризувати як час відродження самого писанкарства, відтак і появи низки різноманітних публікацій, у яких розглядаються питання символіки, семантики, орнаменталії, композиції писанок як у загальному, так і регіональному аспектах. Цей період збагатився значною кількістю наукових, науково-популярних статей і повідомлень, що становить певний історіографічний доробок, який дає змогу охарактеризувати мистецтвознавчу проблематику.

У монографії висвітлено внесок музеїв у збереження та популяризацію писанок. З'ясовано, що для початкового етапу, кінця XIX – початку XX ст., характерним було збирання музеями етнографічних колекцій, частину з яких становили збірки писанок. Незважаючи на фіксацію звичаю виготовлення писанок на всій території України, формування самих фондів збірок писанок було складним і почасти довготривалим. Збирання колекцій сприяло появі низки історіографічних документів у вигляді різних програм, які супроводжували цей процес. У 20–30-роках XX ст. на території України, підконтрольній радянській владі, писанки фактично не збиралися й не досліджувалися. І лише починаючи з 70–80-х рр. XX ст., у музеях України почали поступово відновлювати збирання колекцій писанок. Значно зросла діяльність музейних закладів із формування колекцій писанок та популяризації писанкарства останнім часом. Окрім того, зацікавлення писанкарством сприяло формуванню когорти відомих майстрів писанкового розпису, а відповідно й появі різноманітних інформаційних матеріалів про них самих, їхній творчий шлях, улюблені орнаментальні мотиви тощо.

Зміна ідеології, педагогічних поглядів та підходів до навчально-виховного процесу сприяли залученню українського декоративно-вжиткового мистецтва до системи мистецької освіти. Виокремлено освітній напрям історіографічних досліджень, пов'язаних з відродженням писанки; показано внесок майстринь-писанкарок у цей процес. Установлено, що в кінці XX – на початку XXI ст. зріс інтерес до розпису яйця, з'явилася когорта писанкарок, вироби яких відрізняються високим професіоналізмом виконання й вишуканістю орнаменталії та кольорової гами. Саме ними здебільшого розроблено методичні посібники з розпису писанок, запропоновано інтегровані уроки з використанням матеріалів про народне мистецтво, що дає можливість розглянути розписне великоднє яйце в культурно-освітньому просторі як один зі складників пізнання народного мистецтва й розвитку творчих здібностей особистості.

У роботі визначено фактологічний рівень, повноту історичної інформації і тематичну репрезентативність історіографічних джерел. Виокремлено

недостатньо вивчені аспекти проблеми, обґрунтовано перспективи подальших розвідок у цьому напрямі, які передбачають вивчення регіональної історіографії писанкарства, музейних колекцій з метою узагальнення інформації про писанку та писанкарство загалом тощо.